

pivara - Dorćol, Narodno pozorište, Kapetan Mišino zdanje (Velika škola), Saveznoj Skupštini, a od 1953. godine do danas u zdanju Skupštine u Ulici Srpskih vladara 14. U Kragujevcu je radila u zgradi Narodne skupštine kod današnjeg bioskopa „Odeon” koja je zidana po nalogu Kneza Miloša. U Nišu tokom Prvog svetskog rata poslanici su se sastajali u osnovnoj školi „Sveti Sava” kod Saborne crkve i zgradi oficirskog doma. Kako smo već rekli za vreme Prvog svetskog rata Skupština je zasedala na Krfu.

Završno poglavlje u knjizi *Narodna Skupština Srbije* mr Bore Majdanca nosi naslov *Višestranačka Narodna Skupština Srbije 1990-2000*. Tu su dati svi izborni rezultati za republičku Skupštinu, registrovane parlamentarne stranke, broj birača i niz drugih zanimljivih podataka

vezanih za skupštinski život.

Retko imamo priliku poslednjih godina da se historiografski rad čitaocima prezentuje u ovako bogatoj publikaciji rađenoj sa mnogobrojnim priložima: dokumentima, fotografijama, faksimilima, faksimilima pečata, vešto ukomponovanim citatima. Skoro da smo zaboravili kakve sve daje mogućnosti tehničko rešenje jedne publikacije, njen dizajn i lakoća čitanja. Knjiga pred nama u svemu ovome ohrabruje.

Ako bismo sa nekoliko reči želeli da ocenimo ukupno nastojanje Predsedništva Skupštine kao inicijatora ove publikacije, kao i Arhiva Srbije kao njegovog realizatora: neophodno, korisno, trajno i uspešno.

Dr Momčilo MITROVIĆ

Žarko Jovanović, *Valjevo pod okupacijom: 1941-1944*,
INIS, Beograd 2001, str. 286

Knjiga dr Žarka Jovanovića *Valjevo pod okupacijom: 1941-1944* nedavno se pojavila u izdanju Instituta za noviju istoriju Srbije. Posle dugogodišnjeg istraživačkog iskustva, nekoliko studija i monografija koje su tematski okrenute proučavanju fenomena Drugog svetskog rata (poput seljaštva, nastanka i razvoja nove vlasti, kolaboracije, četničkog pokreta), dr Žarko Jovanović je u poslednjoj knjizi posvetio pažnju funkcionisanju grada u uslovima rata i okupacije. Koristićena je brojna i raznovrsna arhivska

građa, objavljena i neobjavljena, koja se nalazi u jedanaest arhivskih i muzejskih ustanova (Vojnoistorijski institut, Arhiv Jugoslavije, Arhiv Srbije, Arhiva SUP-a Srbije, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv CK SKJ, Istorijski arhiv Beograda, Istorijski arhiv Valjeva, Narodni muzej Valjeva, Istorijski arhiv Šapca, Istorijski arhiv Užica), memoarska građa, relevantna literatura, štampa. Napisana je jednostavno i pristupačno.

U pogledu kompozicije knjiga je hronološko-problemskog karaktera. Po-

red uvoda u kome se daje istorijat Valjeva od Srednjeg veka do 1941. godine, sadrži sedam glava hronološki omeđenih bitnim događajima, a u okviru kojih su obrađeni brojni i različiti problemi koji su bili važni u životu grada pod okupacijom. Uz osnovni tekst je i popis izvora i literature koji su korišćeni, kao i registar ličnih imena.

Prva i druga glava posvećeni su Aprilskom ratu i prvim mesecima okupacije. Autor je, najpre, prikazao kako se kratkotrajni rat odrazio na lokalnom nivou, kako je tekla mobilizacija građana, uočio neorganizovanost, istakao postojanje ogromnog straha, neizvesnosti i pometnje koja je zaokupila stanovnike grada, ali i trenutnu paralisanoost događajima. Sa porazom i ulaskom Nemaca u Valjevo, 14. aprila 1941. godine, pratio je obrazovanje nemačke okupacijske vojne i civilne vlasti u gradu, ali je sagledavao i kakvo je mesto Valjeva uopšte u sistemu novoustanovljenog vojno-upravnog aparata nemačke komande u Srbiji. Prema autoru, važnost Valjeva kao administrativnog, političkog i kulturnog centra u delu zapadne Srbije bila je vidljiva jer su tu bile smeštene jake posadne snage. Ono je pripadalo šabačkoj Feldkomandanturi, a od avgusta 1941. godine u Valjevu se nalazila i Krajskomandatura, odnosno Okružna komanda. S druge strane, kroz obnavljanje opštinske vlasti, sreskih načelstava, osnivanje Predstojništva gradske policije koje je trebalo da vrši mesnu policijsku vlast u gradu, žandarmerije za održavanje javnog reda i mira, te obnavljanje rada i kontrole nad fabrikom „Vistad” i drugim privrednim preduzećima, bankama, poštanskim i telegrafskim sa-

braćajem, drugim ustanovama i institucijama, autor je istakao potrebu okupacijskih vlasti da se obezbedi normalno funkcionisanje svih oblasti života grada. Pošto je uglavnom preko raznih objava, uredbi i zabrana okupacijska vlast uredila njihov rad i delovanje i građane „prilagodila” i primorala na prihvatanje određenih pravila ponašanja u novim uslovima okupacije, dr Jovačević zaključuje da se „normalizovanje života uspostavljalo zabranama i uredbama.” Izdvojene su neke od mera koje je preduzimala vlast uz nastojanje da se objasni i njihov značaj za građanstvo. U isto vreme registruje se brojnost i struktura gradskog stanovništva. Prema popisu iz maja 1941. godine Valjevo je imalo skoro deset i po hiljada stanovnika, od kojih je preko 95% pravoslavnih stanovnika, a samo neznatan broj pripada predstavnicima katoličke (blizu 3%) i muslimanske (0,4%) veroispovesti, dok je Jevreja bilo 0,44%. Autor ne donosi precizne podatke za tzv. socijalnu strukturu, ali pominje ko je pripadao bogatijim slojevima, a ko siromašnijim i u okviru njih kakva je bila profesionalna struktura. Nije zaobiđeno ni pitanje izbeglica koje su sklonište našle u Valjevu. Kao posebna tema istaknuto je i pitanje „žene u okupiranom gradu”, mada je uglavnom pažnja usmerena na pripadnice komunističkog pokreta.

Razmatrajući odnos građanstva i okupatora, autor ističe da se samo manji deo građana priklonio okupacijskoj vlasti i saradivao sa njom, deo se držao pasivno, a veći deo joj se suprotstavio. Istaknute su sve snage koje su u valjevskom kraju započele otpor i formirale oružane snage za borbu (partizani, četnici) ali i oni koji

su pružali podršku, poput pristalica Dimitrija Ljotića, uloge koju je imalo četničko udruženje Koste Milovanovića-Pećanca. Pominju se glavni lokalni predstavnici, u kojima su ti pokreti imali naj-snažniju podršku.

Treća glava posvećena je odnosu četnika i partizana u jesen 1941. godine na teritoriji valjevskog kraja, ali i blokadi Valjeva od strane partizana sprovedenoj od septembra do novembra 1941. godine i povlačenju glavnine partizanskog pokreta iz Srbije. Kako je tekao život posle razbijanja blokade, formiranje novih opštinskih vlasti i mere koje je ona preduzimala da bi grad i stanovništvo pripremila za predstojeću zimu, odmazde i zločini nemačkih vlasti, streljanja građana, poteškoće u snabdevanju stanovništva Valjeva namirnicama, zbrinjavanje sve većeg broja izbeglica, ali i nepostojanje školskih zgrada kako bi se nastava normalno sprovodila, predstavljaju samo neke od problema koje je autor istakao.

Naredna glava, naslovljena kao „Svakodnevnica i rat” okrenuta je društvenoj svakodnevici Valjeva 1942. godine. Njoj je posvećen najveći broj strana. Kao najvidljiviju oznaku okupiranosti grada, a time i oznake koja je uobličavala svakodnevni život građana, autor obrađuje najpre okupatorske i kvislinške snage koje su stacionirane u gradu. U sledećem krugu prikazuje se kako su domaće civilne vlasti funkcionisale i morale da koordiniraju svoje delovanje sa nalogima nemačkih vlasti. Kako je to izgledalo u praksi autor posmatra i preko odnosa prema činovnicima. Oni su morali da budu proveravani u svim sreskim mestima, pa i Valjevu. A oni koji su bili i najmanje

sumnjivi bili su stavljeni pod prismotru agenata policije, a neki su udaljavani sa odgovornih na manje odgovorna mesta. U februaru je trebalo napraviti spiskove sumnjivih. Tokom 1942. godine obrazovalo se i nekoliko ustanova, kao Okružne škole srpske državne policije, Odsek za propagandu, a u okviru Srpske državne straže formiran je u Valjevu i Preki sud. Sve one su bile sredstva za održavanje poslušnosti građana, ali i borbe, posebno, protiv komunista. Vlasti su se suprotstavljale „crnoj berzi” i korupciji, propisivale su maksimalne cene, rešavale komunalna i socijalna pitanja. Posebno je naglašavan problem prehrane stanovništva u uslovima kada su sprovedene i rekvizicije. Rešavana su pitanja poput regulacija ulica u gradu, visina zakupnina, povećanja električne energije i sl. Autor nije zaobišao ni pitanja kako su se u tim uslovima održavali narodni običaji, svadbe, slave, igranke i druge svetkovine. Uz sva ta dešavanja bili su svakodnevni progoni i hapšenja, kao i neprestani strah od novih. Poseban osvrt napravljen je u vezi sa propagandnim ratom, suprotstavljanje anti-komunističke i komunističke propagande, sredstva i putevi kojima se odvijala. Propaganda je bila iz dana u dan sve prisutnija u životu Valjevaca. Posebna poglavlja prate kako se odvijao i sa kojim se problemima susretao privredni, prosvetni i kulturni život grada i građanstva u uslovima rata i okupacije. Nisu zaobiđena ni sportska delovanja.

Slična ili skoro ista problematika se našla u istraživačkoj žiži i pete glave, u kojoj su promene jedino hronološke prirode, pošto je u pitanju Valjevo u 1943. godini.

U glavi pod vrlo zanimljivim naslovom „Umorni grad“, autor prikazuje grad u poslednjoj godini okupacije, kada građanstvo postaje iscrpljeno pod pritiskom trogodišnjeg rata. Za tu poslednju godinu je bio karakterističan niz problema povezanih uopšte sa ekonomskim nedaćama, a pre svega, sa ishranom stanovništva koja je svakim danom bila sve gora. Autor navodi da se broj onih koji su gladovali povećavao iz dana u dan. S druge strane sve jača i agresivnija propaganda bila je iskazana i obavezom prisustva svih državnih i samoupravnih činovnika zborovima i predavanjima. Ista obaveza se odnosila i na učenike viših razreda srednjih škola i njihovih nastavnika. Autor ističe, da je tokom te godine, sve značajnija postajala i aktivnost komunističkih organizacija, ali i razni vidovi pritiska na građane da na vreme i u potpunosti izvršavaju svoje obaveze; u tom smislu autor navodi da opštinske vlasti neće smeti da izdaju bilo kakve potvrde ukoliko nisu imali i potvrdu o regulisanju radne obaveze. Među organizacijama koje su sarađivale sa okupatorom, autor izdvaja posebno organizaciju D. Ljotića, za koju kaže da je bila, pored komunističke, jedna od najaktivnijih u 1944. godini i koja je intezivi-

rala propagandu naročito među omladinom. I pored širokog delovanja oni od proleća iste godine postepeno gube uticaj koji su imali, i četnici D. Mihailovića preuzimaju sve važnije pozicije, osnivaju nacionalne odbore i sl.

I na kraju, autor je poslednju glavu posvetio borbama i oslobođenju Valjeva od strane partizana, 18. septembra 1944. godine. Posmatrana je atmosfera u prvim danima oslobođenja koju je autor iskazao kao „veselje i tugu u isto vreme.“ Kroz osnivanje Komande mesta, Gradskog odbora, raznih društveno-političkih organizacija, posmatrano je kako se uspostavljala nova vlast, koje su i kakve su njene prve mere, šta je imalo prioritet među zadacima vlasti i sl.

Dr Žarko Jovanović je monografijom o Valjevu pod okupacijom prikazao kako su se rat i okupacija odrazili na funkcionisanje jednog grada i njegovih žitelja. Do sada je njegov istorijat bio obrađivan uglavnom sa različitih aspekata, dakle parcijalno, bez postojanja jednog sveukupnog pogleda na Valjevo u to vreme, te je ovo prva celovita istorija Valjeva pod okupacijom.

Nataša MILIĆEVIĆ